

Mgr Anna Sawa

UMCS Lublin

e-mail: annasawa@poczta.onet.pl

Ukształtowanie typograficzne łacińsko- i polskojęzycznego segmentu ramy wydawniczej reguły zakonnej z XVII wieku¹

Podstawowym aktem normatywnym, na którym opiera się życie zakonne, jest reguła zakonna². W 1215 roku Sobór Laterański zakazał tworzenia nowych reguł zakonnych, jednak zmieniający się kontekst społeczno-kulturowy spowodował, że zakony opierające się na najstarszych regułach (np. regule św. Benedykta) potrzebowały zmodyfikowania dotychczas obowiązujących przepisów. W świetle obowiązującego prawa kanonicznego zakony mogły dodać do pierwotnego tekstu reguły własne deklaracje³, które objaśniały dawny tekst oraz dostosowywały go do zmieniających się okoliczności i potrzeb duchowych.

Na kształt życia w klasztorach wpłynęły również m.in. postanowienia Soboru Trydenckiego, a w szczególności uchwalony w 1563 roku dekret reformatorski *De regularibus et monialibus*, zobowiązujący zakonników i zakonnice do życia zgodnego z treścią przyjętych reguł⁴. Do uchwał Soboru nawiązywały ponadto zmiany legislacyjne wprowadzone przez Piusa V i Grzegorza XIII. Za pontyfikatu Piusa V wydano tzw. brewiarz rzymski, który zmienił sposób odprawiania modlitw

¹ Druk publikacji został sfinansowany przez Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie w ramach grantu Wydziału Humanistycznego.

² Zob. m.in. M. Derwich, *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*, Wrocław 1998, s. 145.

³ M. Borkowska definiuje termin *deklaracje* jako: „Wyjaśnienia dodawane do tekstu reguły w celu dostosowania jej do zmienionych okoliczności lub uściślenia jej przepisów. Im starsza reguła, tym bardziej obrastała deklaracjami. Miały one moc prawną po zatwierdzeniu przez Stolicę Apostolską” (M. Borkowska, *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa 2002, s. 344).

⁴ Zob. np. W. Wenz, *Prawna wartość trydenckich reguł życia doskonałego*, „Questiones Selectae. Zeszyty Naukowe” 2000 (VII), z. 10, s. 115–119; H. Tüchle, C.A. Bouman, *Historia Kościoła*, t. 3: 1500–1715, przeł. J. Piesiewicz, Warszawa 1986, s. 127.

we wspólnotach zakonnych⁵. Nakaz jego przyjęcia spowodował, że część zapisów reguł zakonnych (np. dotyczących modlitwy chórowej) stała się nieaktualna. Panująca po Soborze atmosfera intelektualna dodatkowo sprzyjała uściśleniu i reinterpretowaniu przepisów, na podstawie których dotychczas funkcjonowały zakony⁶.

Jednym z zakonów, które skorzystały z możliwości dodania do tekstu reguły modyfikujących ją deklaracji, były benedyktyнки. W artykule zostanie omówiony jeden ze składników ramy wydawniczej drukowanego tekstu reguły, który powstał w wyniku reformy przeprowadzonej w XVII wieku przez benedyktyнки chełmińskie.

Reforma benedyktynek chełmińskich

Reforma benedyktynek chełmińskich przeprowadzona na przełomie XVI i XVII wieku była dziełem Magdaleny Mortęskiej⁷. Wstąpiła ona do klasztoru benedyktynek w Chełmnie w 1578 roku⁸. Bardzo szybko została ksienią i podjęła próby dostosowania życia zakonnego do reguły św. Benedykta, której rękopiśmienny tekst znaleziono „w puŃtych l mieŃzkaniach KłaŃztornych/ gdy ie z prochow y grul zow vprzātano” (k. A–Av)⁹. Początkowo zakonnice starały się przetłumaczyć łaciński rękopis na język polski i podporządkować przepisom życie klasztorne¹⁰, jednak

⁵ Zob. W. Danielski, *Brewiarz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1976, ssp. 1067–1069.

⁶ Zob. M. Borkowska, *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytniej*, Lublin 2010, s. 28–30.

⁷ Zob. K. Górski, *Matka Mortęska*, Kraków 1971.

⁸ Klasztor w Chełmnie został ufundowany w połowie XIII wieku, przed czasami reformacji był licznie zamieszkanym, zaś w drugiej połowie XVI wieku niemal zupełnie opustoszał. Zob. K. Górski, op. cit., s. 18–20.

⁹ Benedykt św., *Reguła świętego oycy Benedicta z łacińskiego przetłumaczona y z reformacją porządkow... w KroleŃwie Polskim teyŃe reformacyey y reguły s. Benedikta... klasztorow panięńskich... przez... x. Wawrzyńca Gębickiego... roku 1605 potwierdzona. Na końcu położone krotko zebrane łaski y odpusty... od... Clemensa PP. VIII darowane wiecznie*, Lublin, w Drukarni Pawła Konrada, 1635. Dostępny w internecie: http://bcdl.pl/dlibra/docmetadata?id=1003&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI [dostęp 30 września 2016] (z tego egzemplarza pochodzą też wszystkie zamieszczone w artykule ilustracje). Cytaty ze starodruku podaję w transliteracji, zgodnie z zasadami zaproponowanymi dla wydawnictw typu A w pracy K. Górskiego i in., *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, Wrocław 1955, s. 48–63. Ponieważ *Zasady* w niewystarczającym dla mnie stopniu uwzględniają sposoby oddawania poszczególnych rodzajów pisma drukowanego, wzoruję się podczas sporządzania transliteracji na rozwiązaniach stosowanych przez K. Tutak. Fragmenty złożone w starodruku szwabachą zapisują antykwą, kursywą – pismem pochylonym, antykwą – pismem pogrubionym. Zob. K. Tutak, *O dedykacjach w drukach polskich XVII i XVIII w. (grafia i interpunkcja)*, Kraków 2013, s. 27, przypis 17. Interpunkcja nie jest modyfikowana, znak | oznacza koniec wersu, znak l koniec strony, w nawiasie podaję lokalizację cytatu.

¹⁰ Zob. M. Borkowska, *Potrydencka wersja reguły św. Benedykta*, [w:] *Za przewodem Ewangelii. Profesja monastyczna*, przygot. benedyktyni tynieccy, red. K. Janicki, Tyniec 1986, s. 250–251.

szybko dostrzegły konieczność dostosowania tysiącletniego tekstu do zmienionych realiów, choć nie zamierzały przy tym rezygnować z podstawowych benedyktyńskich zasad. W wyniku prac nad wydaniem zreformowanej reguły część przepisów pozostawiono bez zmian, do innych dołączono deklaracje, a nieaktualne fragmenty usunięto (niekiedy zastępując je deklaracjami)¹¹. Ujednoliceniu formacji zakonnej nowicjuszek miał służyć dołączony do reguły *Porządek nowicyatu*, czyli instrukcja przygotowania kandydatek do profesji zakonnej.

Proces modyfikowania reguły został opisany w klasztornej kronice, która informuje, że od 19 września 1605 roku biskup przeprowadził kilkudniową wizytację klasztoru, podczas której wraz z towarzyszącymi mu kapłanami, kapelanami zakonnicy, ksienią i kilkoma siostrami zajmował się redagowaniem tekstu¹². Przygotowana w ten sposób reguła musiała następnie zostać zatwierdzona przez władze duchowne. W 1605 roku zgodę na jej używanie wydał miejscowy biskup, a w 1606 roku nuncjusz apostolski w Polsce¹³. Po raz pierwszy wydano ją drukiem w 1606 roku w Krakowie u wdowy po Jakubie Siebeneicherze¹⁴, druga edycja ukazała się w 1635 roku w oficynie Pawła Konrada w Lublinie¹⁵.

Przedmiot badań

Przedmiotem przedstawianych badań jest ukształtowanie typograficzne jednego ze składników ramy wydawniczej lubelskiego wydania reguły benedyktynek¹⁶: listu nuncjusza apostolskiego do hierarchów Kościoła w Polsce. Termin *rama wydawnicza* został zaczerpnięty z prac Renardy Ociecek, według której oznacza on „zespół elementów piśmienniczych dodanych do tekstu głównego dzieła, wprowa-

¹¹ Zob. *ibidem*, s. 249–262.

¹² Zob. *Kronika benedyktynek chełmińskich*, red. W. Szoldrski, Pelplin 1937, s. 89. Zdaniem M. Borkowskiej podczas wizytacji istniał już niemal gotowy tekst reguły, który komisja przeglądała i w razie potrzeby poprawiała. Zob. M. Borkowska, *Potrydencka wersja reguły św. Benedykta...*, s. 254.

¹³ Zob. Borkowska M., *Zakony żeńskie w Polsce...*, s. 139–147.

¹⁴ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 1 (12), Kraków 1891, s. 471–472.

¹⁵ *Ibidem*, s. 472. Wybór jako podstawy materiałowej drugiego wydania książki został podyktowany celem badawczym, tj. opracowywaniem relacji między typografią a strukturą tekstu w lokalnej oficynie wydawniczej.

¹⁶ Ukształtowanie graficzne głównego tekstu reguły i deklaracji było przedmiotem analizy w artykule: A. Sawa, *Typograficzna strukturalizacja tekstu w „Regule świętego oycy Benedicta” wydanej w Lublinie w 1635 roku*, [w:] *Perfectum. Badania diachroniczne w Polsce III*, red. B. Bojar, Warszawa 2016, s. 203–216.

dających lub zamykających tenże tekst¹⁷. Przedmiotem zainteresowania będzie zarówno łacińsko-, jak i polskojęzyczna wersja¹⁸ wspomnianego dokumentu.

Zagadnienie związku ukształtowania typograficznego książki dawnej z określoną formą gatunkową pojawiło się w pracy Kingi Tutak¹⁹, która analizując listy dedykacyjne zamieszczone w starodrukach uznała każdą zmianę rodzaju pisma za „relevantną w procesie komunikacji tekstowej, wydobywającą określone warstwy czy pokłady komunikatu”²⁰. Autorka odwołała się do spostrzeżeń Marii Judy, według której w polskim drukarstwie (zwłaszcza od lat dwudziestych XVII wieku) dowolnie łączono różne rodzaje pisma²¹, ale dowiodła, że zmiany rodzaju pisma drukowanego miały jednak charakter relevantny i można dzięki ich analizie „odróżnić główny tekst dzieła od jego dodatkowych części konstrukcyjnych, od elementów jego edytorskiego wyposażenia”²². W swoich analizach uwzględniam oprócz rodzaju pisma drukowanego również lokalizację inicjałów, graficzną motywację wykorzystania wielkich liter, różnicowanie stopnia pisma i sposób ułożenia tekstu na stronie książki.

List nuncjusza apostolskiego (w języku łacińskim)

List Klaudiusza Rangonusa, nuncjusza apostolskiego w Polsce do hierarchów lokalnego Kościoła, wystawiony z polecenia papieża i nakazujący uznanie reform wprowadzonych w żeńskich klasztorach benedyktyńskich, znajduje się przed tekstem reguły zamieszczonym w tym samym tomie. Łacińskojęzyczny tekst rozpoczyna się na drugiej stronie starodruku i znajduje się tuż pod przedrukiem papieskiego brewe (ilustracja 1).

¹⁷ R. Ociecek, *O różnych aspektach badań literackiej ramy wydawniczej w książkach dawnych*, [w:] *O literackiej ramie wydawniczej w książkach dawnych*, red. R. Ociecek, Katowice 1990, s. 7.

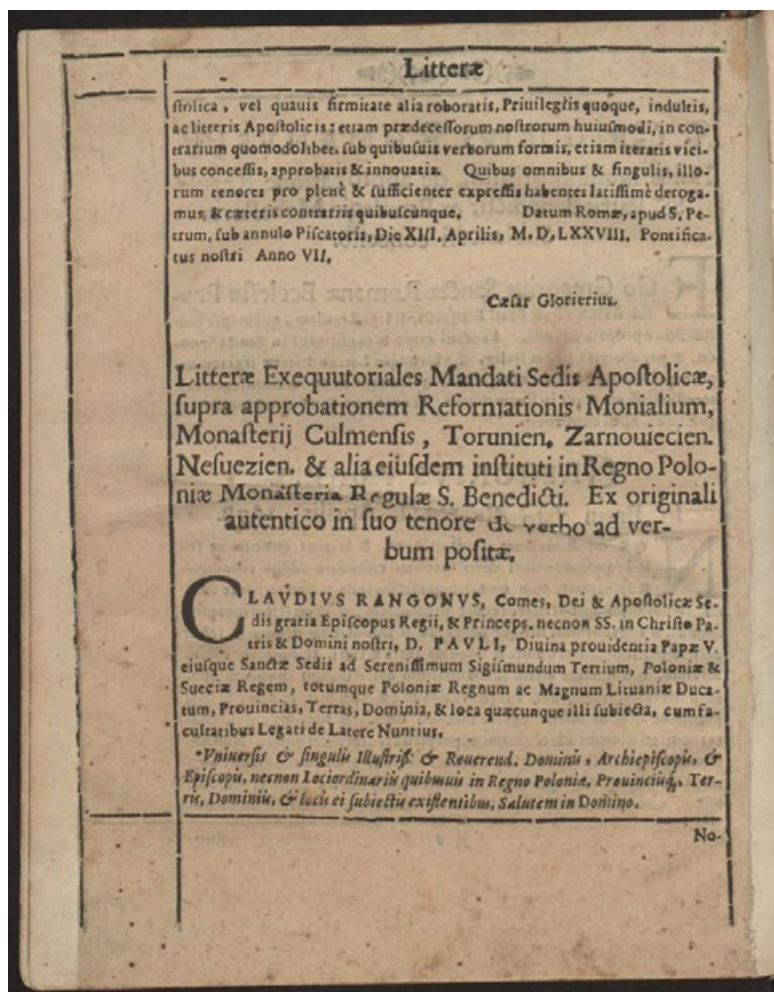
¹⁸ Por. analizy dotyczące ukształtowania graficznego tekstu literackiego oryginalnego i tłumaczonego: J. Kubaszczyk, *Faktura oryginału i przekładu. O przekładzie tekstów literackich*, Warszawa 2016, s. 125–197.

¹⁹ Zob. K. Tutak, op. cit.

²⁰ Ibidem, s. 16.

²¹ Zob. M. Juda, *Pismo drukowane w Polsce XV–XVIII wieku*, Lublin 2001, s. 143–144.

²² K. Tutak, op. cit., s. 69. Na zagadnienie roli wizualnej strony tekstu w procesie komunikacji zwracają uwagę niektórzy badacze tekstów współczesnych. Zob. np. B. Hojka, *Język i pismo w kontekście powiązań interdyscyplinarnych nauki o książce*, [w:] *Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku*, red. M. Kocójowa, Kraków 2010, s. 166–172 [online]. Dostępny w internecie: <http://skryba.inib.uj.edu.pl/wydawnictwa/e07/n-hojka.pdf> [dostęp: 30 września 2016]; M. Leszkowicz, *Projektowanie graficzne a proces czytania i tworzenia wizualnych znaczeń*, [w:] *Media – Edukacja – Kultura. W stronę edukacji medialnej*, red. W. Skrzydlewski, S. Dylak, Poznań–Rzeszów 2012, s. 475–483; K. Michalewski, *Komunikaty mieszane*, Łódź 2009.

Ilustracja 1. Tytuł listu Klaudiusza Rangonusa i otaczające go segmenty tekstu (s. 2 nlb.)

Nad tekstem listu znajduje się tytuł informujący o celu jego przytoczenia i zapewniający o dokładnym przedrukowaniu oryginału: „**Litteræ Exequutoriales Mandati Sedis Apostolicæ, [...]. Ex originali | autentico in suo tenore de verbo ad ver- | bum posita.**” (s. 2 nlb.). Tytuł zapisano antykwą²³ większego stopnia niż antykwa, którą wykorzystano do składu brewe i głównego tekstu listu. Dzięki temu zabiegowi został on wyróżniony graficznie i zarazem tekstowo. Interlinia

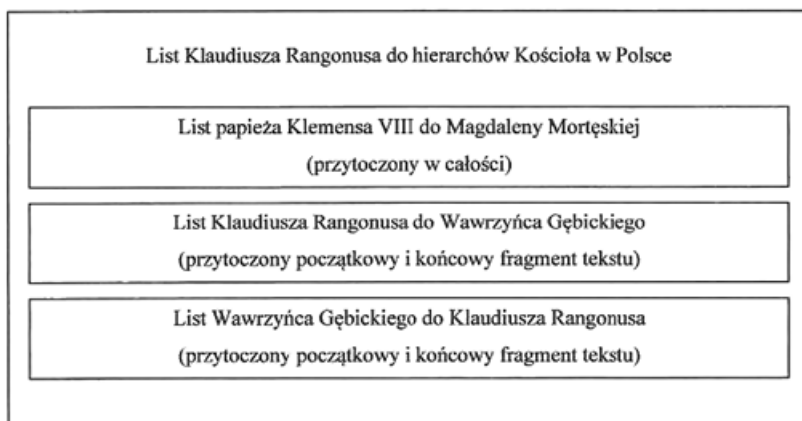
²³ Terminologia dotycząca pisma drukowanego została zaczerpnięta z pracy M. Judy (op. cit.). Tam też szczegółowe analizy i obszerna bibliografia dotycząca różnych rodzajów pisma drukowanego.

umieszczona poniżej i powyżej tytułu tekstu pełni funkcję delimitacyjną²⁴. Delimitacji służy ponadto wyśrodkowanie dwóch końcowych wersów (dzięki czemu tworzy się kolumna szpicowa), podczas gdy treść listu jest wyjustowana.

Pod tytułem znajduje się właściwa treść listu. Otwiera ją antroponim autora („**CLAVDIVS RANGONVS**” (s. 2 nlb.)) oraz jego tytułatura etykietałna i funkcyjna. Inicjalny fragment tekstu został zaakcentowany inicjałem²⁵. Wyróżniono także (majuskułami antykwy) antroponimy nuncjusza i papieża występujące w tym segmencie tekstu.

Kolejnym segmentem jest pozdrowienie skierowane do adresatów listu (ilustracja 1): „*Vniuerfis & ſingulis Illuſtrif: & Reuerend. Dominis, Archiepiſcopis, & | Episcopis, necnon Lociordinariis quibusuis in Regno Polonie, Prouinciisque, Ter- | ris Dominiis, & locis ei ſubiectis exiſtentibus, Salutem in Domino.*” (s. 2 nlb.). Fragment ten jest złożony kursywą, która odgrywa w tym miejscu rolę pisma wyróżniającego. Zastosowanie odmiennego rodzaju pisma pełni jednocześnie funkcję delimitacyjną, a zapis sugeruje wolę wyeksponowania odbiorców komunikatu.

Uwaga czytelników jest następnie kierowana na listy wymieniane przez hierarchów kościelnych podczas zatwierdzania zreformowanej reguły. List nuncjusza zawiera bowiem kilka obszernych cytatów z korespondencji²⁶ między różnymi osobami (ilustracja 2).

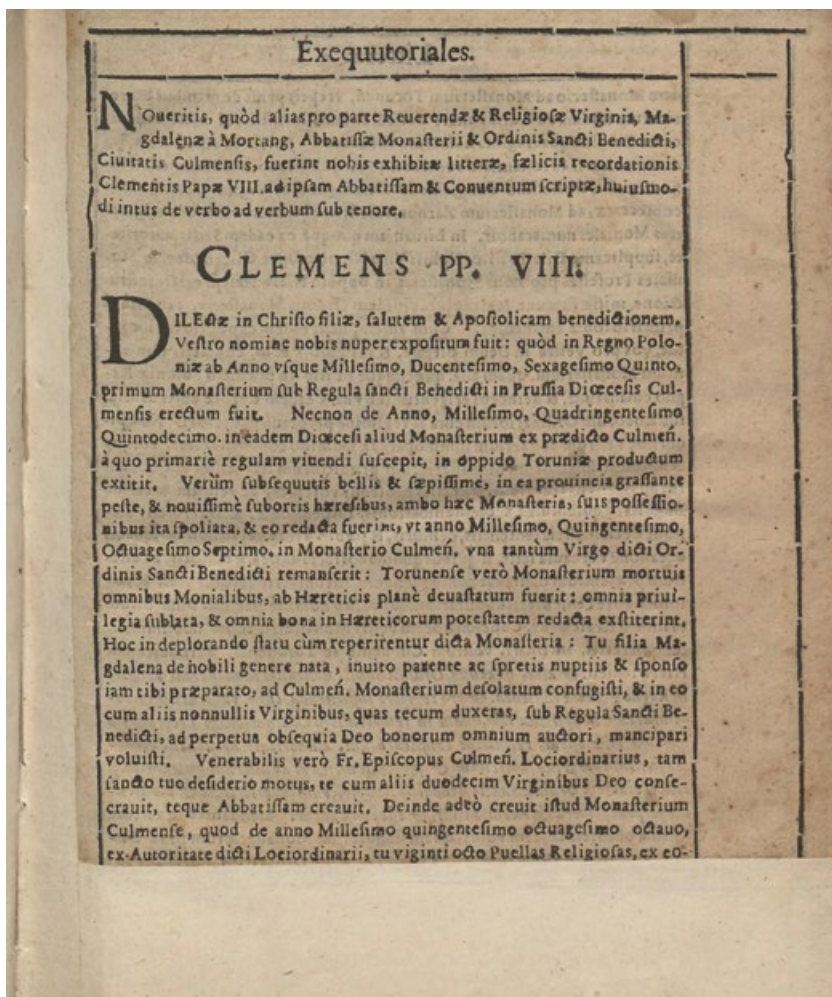
Ilustracja 2. Struktura listu Klaudiusza Ragonusa

²⁴ Na temat symptomów delimitacyjnych zob. T. Dobrzyńska, *Delimitacja tekstu literackiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 6–7.

²⁵ Na temat delimitacyjnej funkcji inicjału zob. Eadem, *Jak zaczyna się i kończy wypowiedź*, „Pamiętnik Literacki” 1969, z. 2, s. 133–135.

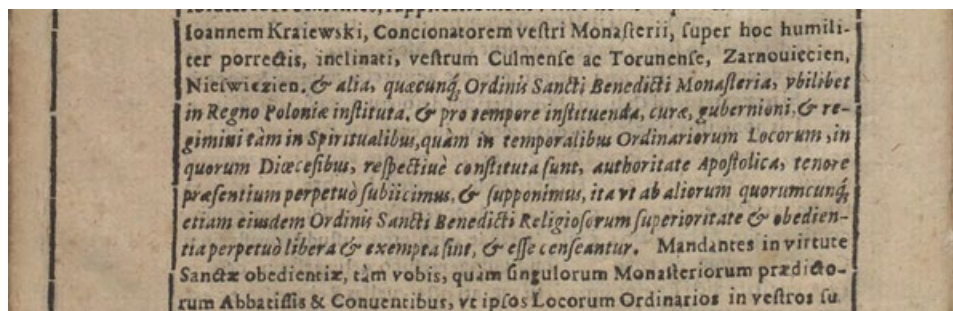
²⁶ Obszerne cytaty są charakterystyczne dla korespondencji prowadzonej przez nuncjuszy apostołskich. Zob. W. Tygielski, *Epistolografia staropolska jako źródło do badania mechanizmów politycznych*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1988, t. XXXIII, s. 71, przypis 25.

Dokument nuncjusza apostolskiego nakazujący prawne uznanie reformy zaczyna się od informacji o otrzymaniu od Magdaleny Mortęskiej listu, który był skierowany do niej przez papieża Klemensa VIII: „**NOuertis, quòd alias pro parte Reuerendae & Religiosae Virginis, Magdalenae à Mortang [...], fuerint nobis exhibitae litterae, falicis recordationis Clementis Papae VIII. ad ipsam Abbatissam & Conuentum scriptae**” (s. 3 nlb.). Omawiany segment tekstu jest złożony antykwą niewielkiego stopnia, rozpoczyna się inicjałem i jest wyjustowany (ilustracja 3). Poniżej znajduje się dosłowny („**de verbo ad verbum**” (s. 3 nlb.)) cytat z listu Klemensa VIII do Magdaleny Mortęskiej.

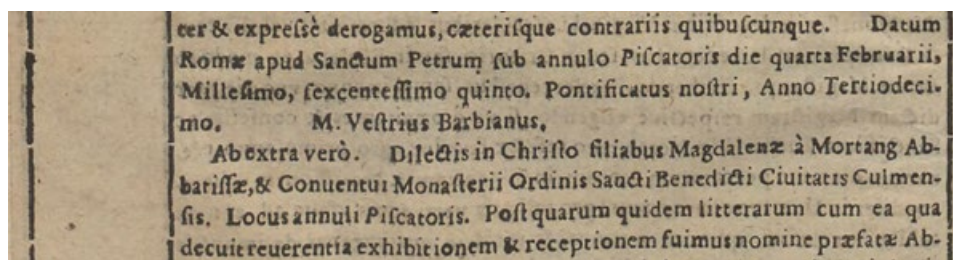
Ilustracja 3. Fragment listu Klaudiusza Rangonusa i początek cytatu listu Klemensa VIII do Magdaleny Mortęskiej (s. 3 nlb.)

Cytat rozpoczyna się antroponimem nadawcy, który został zapisany wielkimi literami antykwy dużego stopnia, wyśrodkowany i oddzielony interlinią (ilustracja 3). Początek tekstu sygnalizuje ponadto występujący w kolejnym wersie inicjał i złożenie majuskułami trzech kolejnych liter pierwszego wyrazu. Dalsza część listu jest złożona głównie antykwą małego stopnia (a więc pismem tych samych rozmiarów, co tekst listu nuncjusza apostołskiego) i wyjustowana. W jednym miejscu zecer zmienił rodzaj pisma drukowanego na kursywę (ilustracja 4).

Ilustracja 4. Fragment listu Klemensa VIII do Magdaleny Mortęskiej, w którym zecer zmienił rodzaj pisma drukowanego z antykwy na kursywę (s. 4 nlb.)

Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czym była motywowana powyższa zmiana rodzaju pisma drukowanego. Można domniemywać, że drukarz chciał w ten sposób wyróżnić część zarządzenia papieskiego, tj. fragment, w którym papież oddaje pod zwierzchnictwo lokalnych biskupów istniejące i zakładane w przyszłości klasztory benedyktynek. Finalna część listu nie została wyróżniona typograficznie – złożono ją tym samym rodzajem i stopniem pisma (ilustracja 5).

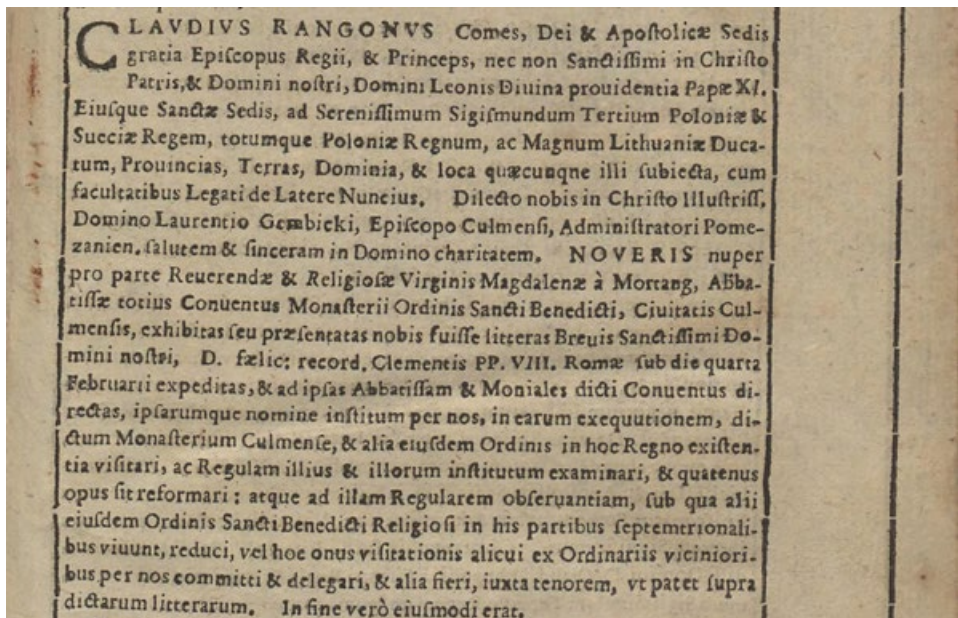

Ilustracja 5. Finalna część listu Klemensa VIII do Magdaleny Mortęskiej i przedruk treści znajdującej się na jego odwrocie (s. 6 nlb.)

Następny segment tekstu to przedruk informacji, które znajdowały się na odwrocie papieskiego listu – „**Ab extra verò.**” (s. 6 nlb.) (ilustracja 5). Treść akapitu

jest niejednorodna. Po sformułowaniu „**Ab extra verò.**” (s. 6 nlb.) następuje adres listu („**Dilectis in Christo filiabus Magdalenae à Mortang Abbatissae, et Coenuentui Monasterii Ordinis Sancti Benedicti Ciuitatis Culmen- | Jis.**” (s. 6 nlb.)) i informacja o opieczętowaniu go pieczęcią rybaka („**Locus annuli Piscatoris.**” (s. 6 nlb.)). W tym samym wersie powraca się do głównego listu nuncjusza apostolskiego, co nie jest sygnalizowane graficznie.

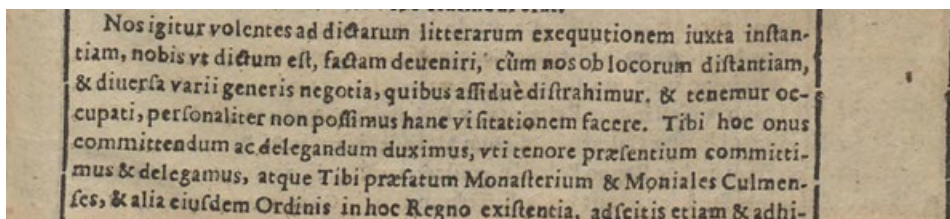
Typograficznie wyróżnia się inicjalną część kolejnego cytowanego listu skierowanego przez Klaudiusza Rangonusa do Wawrzyńca Gębickiego (ilustracja 6).

Ilustracja 6. Początek listu Klaudiusza Rangonusa do Wawrzyńca Gębickiego (s. 7 nlb.)

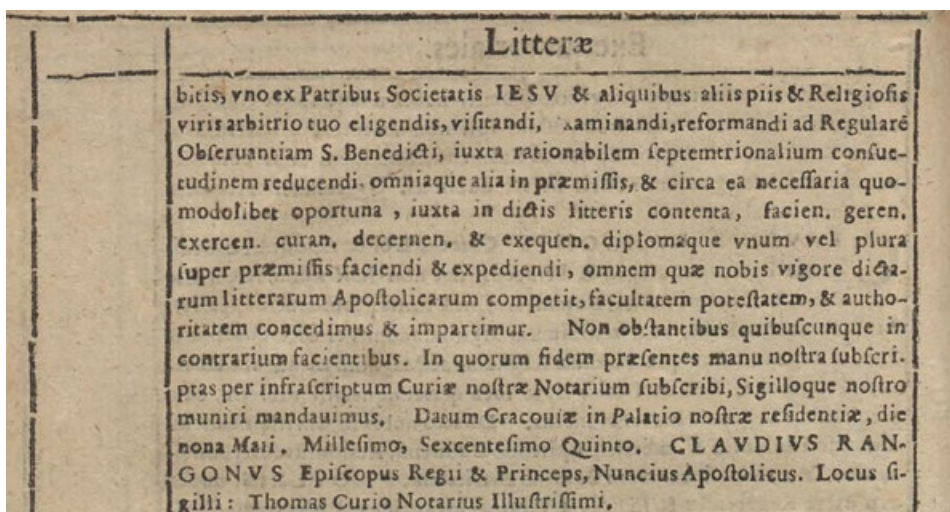
Nuncjusz apostolski zleca w nim biskupowi chełmińskiemu przeprowadzenie wizytacji w klasztorze benedyktynek i podjęcie prac nad zmianami w regule. Przed wprowadzeniem cytatu sygnalizuje się, że przytoczona zostanie inicjalna część omawianego listu: „**Quarum tenor sequitur | à Principio talis.**” (s. 7 nlb.). Oznaczeniu początku cytowanego dokumentu służy antykwowy inicjał. W inicjalnej części listu umieszczone są dane nadawcy korespondencji, graficznie wyróżnione dzięki składowi za pomocą majuskuł. Graficznie zaakcentowano również wyraz „**NOVERIS**” (s. 7 nlb.), po którym przedstawiono treść sprawy będącej przedmiotem listu. Trudno jednoznacznie orzec, czym było spowodowane zapisanie go wielkimi literami. Wydaje się, że przyczyną mógł być zamiar graficznego wydzielenia właściwej treści listu, następującej po konwencjonalnym przedstawieniu nadawcy i adresata.

List Klaudiusza Rangonusa nie został przywołany w całości – cytuje się tylko jego inicjalną i finalną część. Opuszczenie fragmentu listu zostało zasygnalizowane metatekstowym sformułowaniem: „**In fine verò eiusmodi erat.**” (s. 7 nlb.). Finalna część dokumentu rozpoczyna się w kolejnym wersie (ilustracja 7).

Ilustracja 7. Początek drugiej części listu Klaudiusza Rangonusa do Wawrzyńca Gębickiego (s. 7 nlb.)

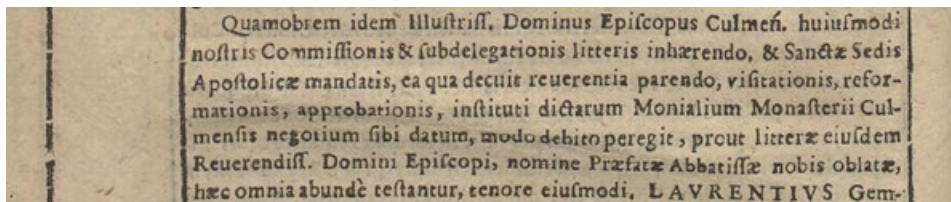
Sposób graficznego ukształtowania tego fragmentu tekstu jest dość jednorodny. Wielkimi literami eksponuje się tylko wyraz tekstowy „**IESV**” (s. 8 nlb.) wchodzący w skład nazwy własnej zakonu jezuitów – „**Societatis IESV**” (s. 8 nlb.). W podpisie wyróżnia się wielkimi literami wyłącznie antroponim nadawcy (ilustracja 8).

Ilustracja 8. Finalna część listu Klaudiusza Rangonusa do Wawrzyńca Gębickiego (s. 8 nlb.)

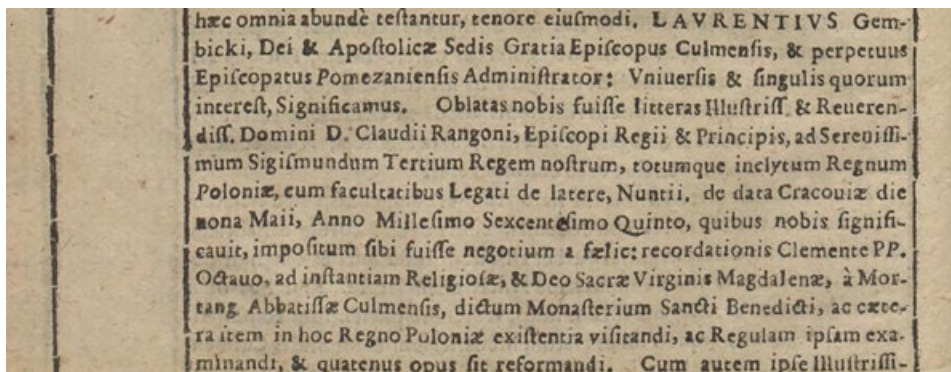
Po przytoczeniu fragmentów listu nuncjusz powraca do referowania przebiegu prac nad zmodyfikowaną wersją reguły i informuje, że Wawrzyniec Gębicki prze-

prowadził wizytację biskupią w klasztorze benedyktynek oraz zatwierdził zmiany w regule (ilustracja 9).

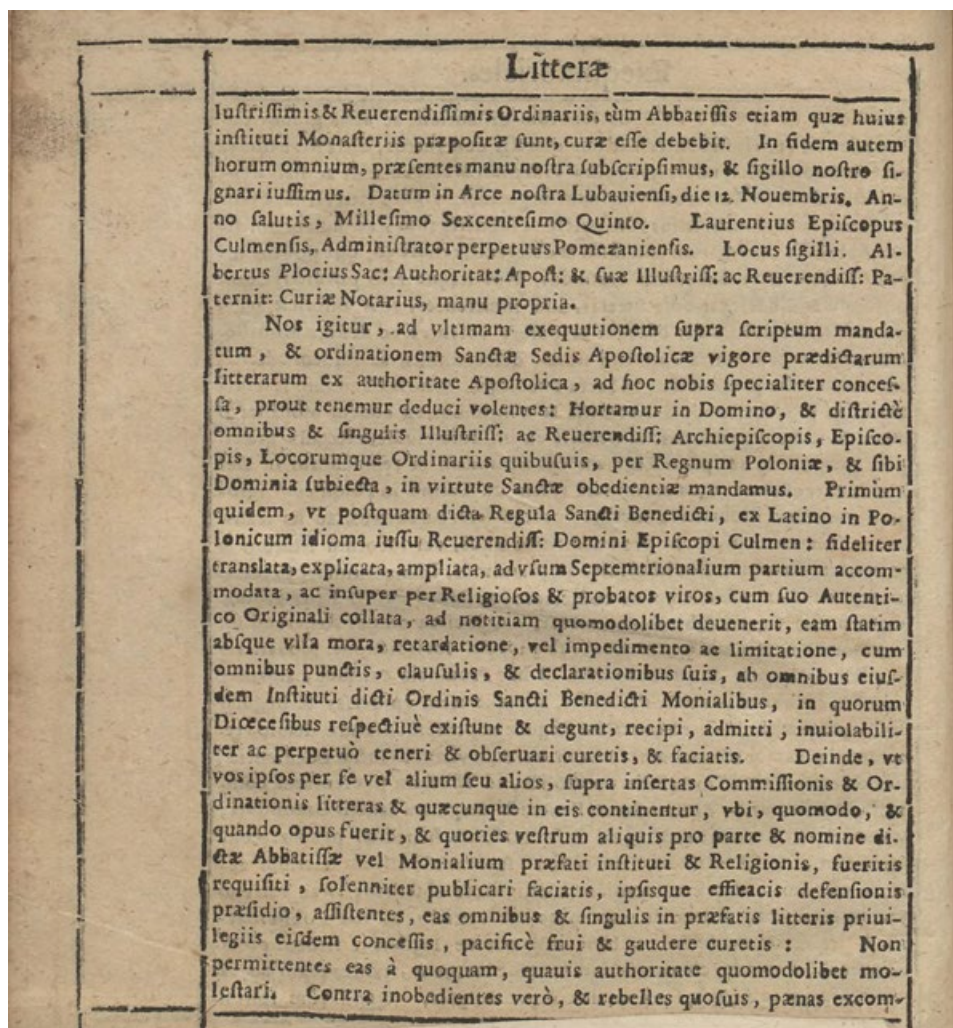
Ilustracja 9. Fragment listu Klaudiusza Rangonusa (s. 8 nlb.)

Uwierzytelnieniu tych informacji służy kolejny obszerny cytat z listu Wawrzyńca Gębickiego (ilustracja 10).

Ilustracja 10. Początek listu Wawrzyńca Gębickiego (s. 8 nlb.)

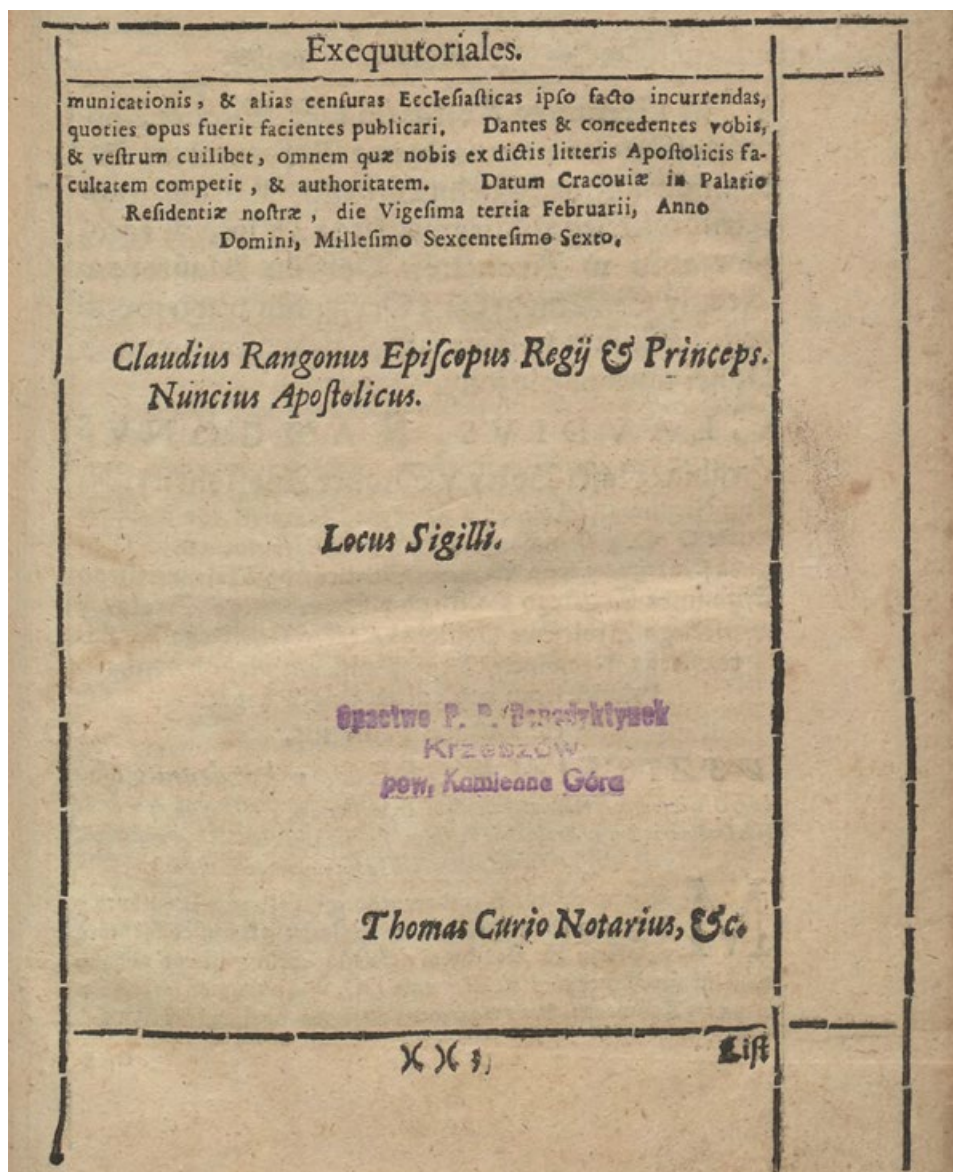
Cytat nie rozpoczyna się w odrębnym wersie. Jedyнным graficznym wykładnikiem wprowadzenia nowego tekstu jest wyróżnienie jego pierwszego wyrazu tekstowego (imienia nadawcy) wielkimi literami antykwy. Choć cytuje się tylko początkowy i końcowy fragment dokumentu, to podział tekstu nie jest graficznie sygnalizowany. Pojawiają się jedynie słowa: „**Reliquum verò sequitur eiusmodi.**” (s. 9 nlb.). W omawianym cytacie niemal nie stosuje się składu całych wyrazów majuskułami. Tylko raz zapisano nimi nazwę funkcji kościelnej Klaudiusza Rangonusa: „**NVNTIVS**” (s. 9 nlb.). Nie wyróżnia się też typograficznie finalnej części przytaczanego dokumentu (ilustracja 11) – fragment zawierający datację, podpis, informację o pieczęci i sygnowaniu listu przez notariusza jest (podobnie jak poprzedzający go tekst) złożony antykwą i wyjustowany.

Ilustracja 11. Koniec cytatu z listu Wawrzyńca Gębickiego i początek kolejnego segmentu listu Klaudjusza Rangunusa (s. 10 nlb.)

Powrót do listu Klaudjusza Rangunusa i zakończenie cytatu są sygnalizowane przejściem do kolejnego wersu (ilustracja 11). Treść dokumentu jest zapisana identycznie jak cytata – drukarz wyjustował ją, a do składu użył antykwy tekstowej. W omawianym segmencie listu drukarz nie wyróżnił żadnego wyrazu, ale układ tekstu na stronie wyraźnie sygnalizuje zakończenie dokumentu (ilustracja 12).

Dwa ostatnie wersy zostały wyśrodkowane tak, aby układały się w kolumnę szpicową. Pod tekstem pozostawiono światło i umieszczono antroponimy nadawcy listu i jego oficjalną tytulaturę; nieco niżej zaznaczono miejsce, w którym w ory-

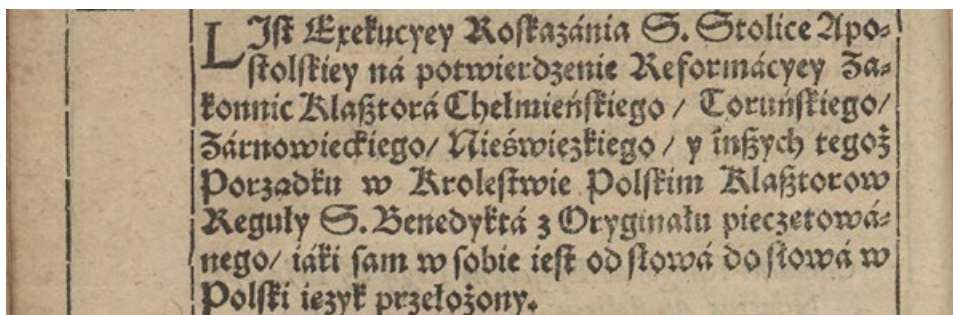
Ilustracja 12. Finalna część listu Klaudiusza Rangonusa (s. 11 nlb.)

ginalne postawiono pieczęć nuncjusza („*Locus Sigilli.*” (s. 11 nlb.)), zaś na dole strony wskazano, że list był sygnowany przez pisarza („*Thomas Curio Notarius, etc.*” (s. 11 nlb.)). Podpisy oraz informację o pieczęci złożono – w przeciwieństwie do większości dokumentu – kursywą, co podkreśliło odmienny charakter finalnej części listu.

List nuncjusza apostolskiego (w języku polskim)

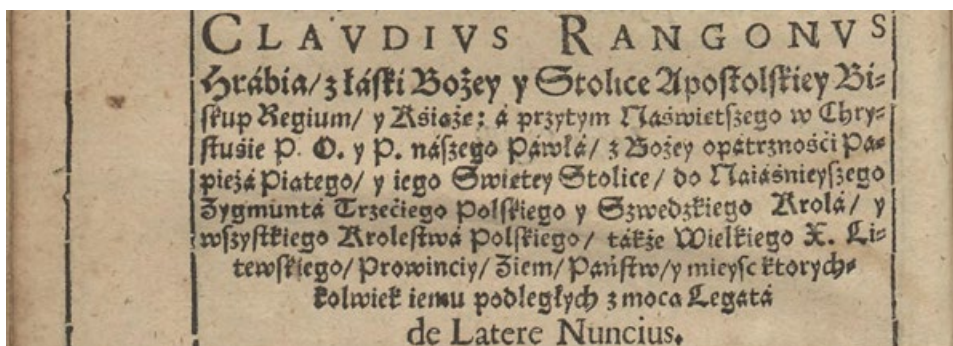
Łacińskojęzyczny list nuncjusza apostolskiego został wiernie przetłumaczony na język polski i zamieszczony na kolejnych kartach książki. Sposób ukształtowania graficznego przekładu pod pewnymi względami odbiega od łacińskojęzycznego oryginału, choć struktura obu tekstów jest identyczna.

Polskojęzyczny list jest poprzedzony tytułem zawierającym określenie gatunkowe, okoliczności powstania dokumentu i informację o fakcie, że jest on przekładem: „List Exekucyey Rozkazania S. Stolice Apo- | stoljskiej na potwierdzenie Reformacyey Za- | konnic [...] z Oryginału pieczętowa- | nego/ iaki sam w sobie iest od słowá do słowá w | Polski ięzyk przelożony.” (s. 12 nlb.). Tytuł został zapisany szwabachą tekstową większego stopnia. Początek został zaakcentowany inicjałem, nie zastosowano natomiast innych wyróżnień typograficznych (ilustracja 13).

Ilustracja 13. Tytuł przetłumaczonego na język polski listu Klaudiusza Rangonusa (s. 12 nlb.)

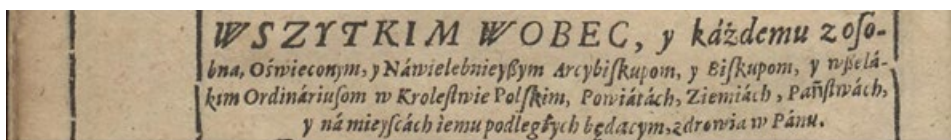
List rozpoczyna się informacjami o nadawcy dokumentu (ilustracja 14).

Ilustracja 14. Informacje o nadawcy w liście Klaudiusza Rangonusa do hierarchów Kościoła w Polsce (s. 12 nlb.)

Antroponim Klaudiusza Rangonusa został wyróżniony graficznie za pomocą kapitalików antykwy. Taki sposób zapisu służył również wyeksponowaniu początku segmentu tekstu poświęconego nadawcy listu. Do składu omawianego fragmentu użyto dwóch stopni szwabachy tekstowej – pierwszy wers złożono pismem większego stopnia, a pozostałe linijki mniejszymi czcionkami. Finalną część omawianego segmentu tekstu (trzy końcowe wersy) wyśrodkowano i ułożono w kolumnę szpicową. Antykwą wyróżniono łacińskojęzyczną nazwę urzędu, jaki sprawował Klaudiusz Rangonus: „**de Latere Nuncius**” (s. 12 nlb.), znajdującą się na końcu omawianego segmentu tekstu. Zapis antykwą podkreślił koherencję pomiędzy pierwszym a ostatnim wersem: „**CLAVDIVS RANGONVS [...] de Latere Nuncius**” (s. 12 nlb.). Spójność ta wynika z identycznego języka tekstu (pierwszy i ostatni wers jest w języku łacińskim, pozostałe – w języku polskim) oraz z więzi semantycznej (imię i nazwisko wraz z najważniejszym zajmowanym stanowiskiem).

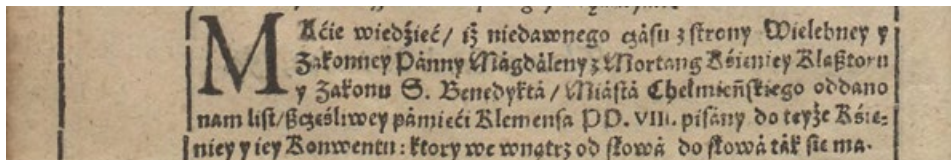
Kolejną częścią konstrukcyjną tekstu jest segment wskazujący na adresatów listu i ich konwencjonalne pozdrowienie (ilustracja 15).

Ilustracja 15. Informacje o adresatach listu Klaudiusza Rangonusa (s. 12 nlb.)

Pierwszy wers segmentu złożono większymi czcionkami, kolejne – mniejszymi. Ostatnia linia została wyśrodkowana, co dodatkowo podkreśliło delimitację tekstu. Majuskułami wyróżniono dwa pierwsze wyrazy „**WSZYTAKIM WOBEC**” (s. 12 nlb.), dzięki czemu położono nacisk na otwarty charakter listu, skierowanego do wszystkich przedstawicieli wyższego duchowieństwa podległych jurysdykcji nuncjusza.

Główna część dokumentu została złożona szwabachą mniejszego stopnia niż szwabacha użyta do zapisu tytułu. Tekst rozpoczyna się antykwowym inicjałem, druga litera pierwszego wyrazu jest majuskułna (ilustracja 16).

Ilustracja 16. Początek listu Klaudiusza Rangonusa do wyższego duchowieństwa polskiego (s. 12 nlb.)

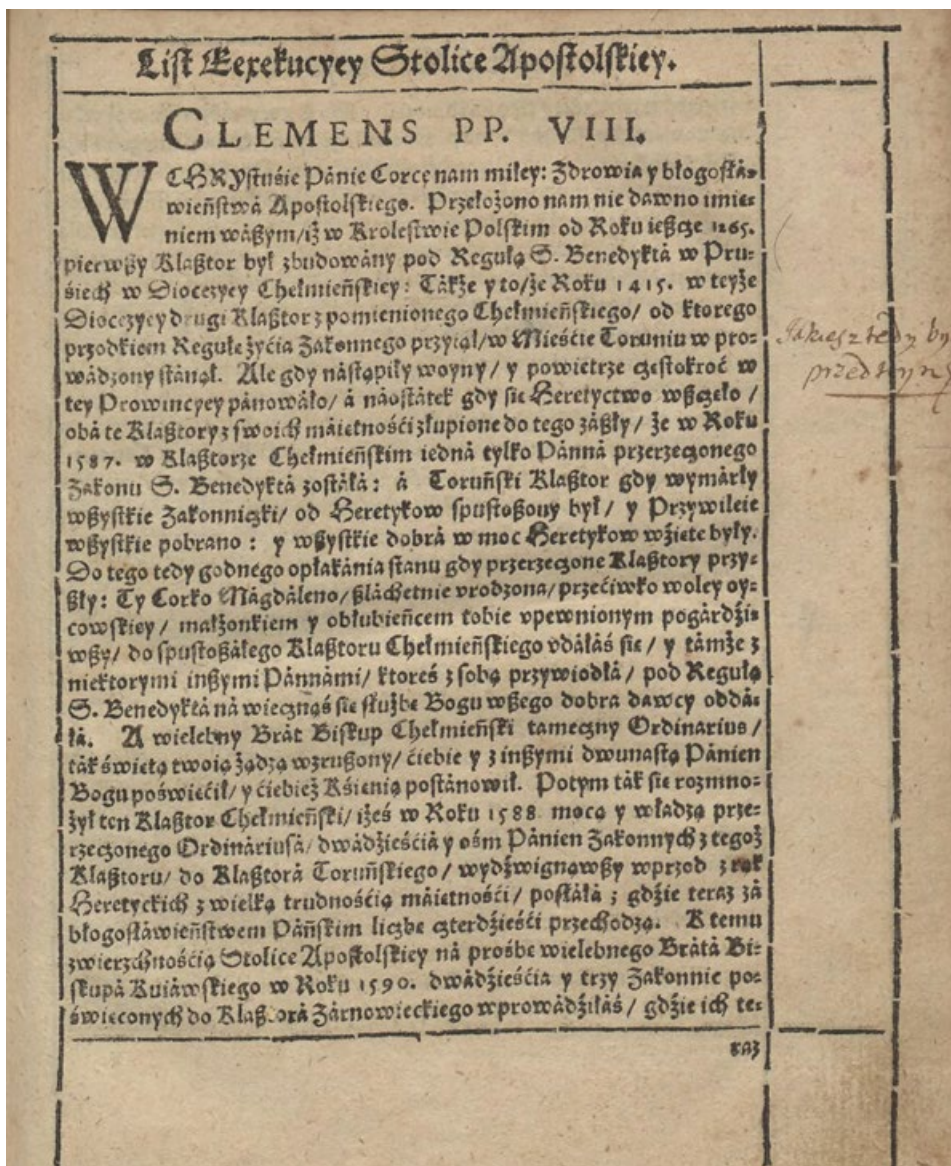
Przytoczenie²⁷ listu papieża Klemensa VIII do Magdaleny Mortęskiej (ilustracja 17) rozpoczyna się na nowej stronie, co jest motywowane względami czysto technicznymi – na poprzedniej karcie drukarz nie dysponował wystarczająco dużą przestrzenią. Imię papieża i skrót jego tytułatury są umieszczone w górnej części strony, zapisane kapitalikami antykwy i wyśrodkowane w taki sam sposób, jak w łacińskojęzycznym oryginale. Dalszą część tekstu złożono szwabachą i wyśrodkowano, akcentując dodatkowo antykwowym inicjałem jego początek. Wyróżnieniu początku tekstu służy również zapisanie majuskułami czterech pierwszych liter wyrazu tekstowego *Christusie*.

Drukarz nie zmienił w żadnym miejscu pisma drukowanego użytego do składu listu na kursywę (inaczej niż w tekście łacińskojęzycznym). Wyróżnił jednak antykwą niektóre wyrazy:

1) Chcemy/ y ſtanowiemy/ aby porzą- | dek Reformácyey wáſzego Kłáſztoru/ ktor-
ry/ przez miłego ſyná ná- | ſzego y Stolice Apoſtołſkiej w Kroleſtwie Polſkim **NVNCIV-** |
SZA, ábo kogo on ná ſwe mieyſce wyſádzi/ wſiáwſzy do ſiebie | pobożnych y Zakonnych
ludzi/ z pilnoſcią rozſtrznáſniony/ y ile ſię z | ſwiętymi Kanonámi | y z Dekretámi **Concilium**
Trydentſkiego/ y | z Regułą Świętego Benedykta/ według zwyczáynego ſpojſobu Puł: nocnych
Kráiow/ zgádzáć bédzie/ przez liſt iego potwierdzony być | ma/ y iáko ſkoro potwierdzony
bédzie/ w káżdym z oſobná Kła- | ſztorze pomienionym/ był przyięty y wiecznie záchowány.
(s. 15 nlb.)

2) A nád to wſzytkim/ y káżdemu z oſobná pomienionym Kła- | ſztorom/ ktore táko-
wy porządek iáko ſię rzekło/ władzą Apoſtołſką | potwierdzony/ przyimá y záchowáią [...] |
aby wſzytkich/ y káżdey z oſobná/ láſki/ exemptiy/ wol- | noſci/ oſwobodzenia/ praerogátyw/
przywileiow/ pozwolenia/ od- | puſtow/ ktorých inſze tegoż Zakonu Świętego Benedykta
Zákonnic | Kłáſztory [...] wſywáią/ záżywáią/ y z nich ſię weſe- | lą [...] zwierzchnoſcią náſzą
y terážnieyſzym liſtem mianowá- | nym ná wieki moc dáemy y dozwalamy. **PRZYTYM**
ieſzcze | wſzytkim w obec/ y káżdey z oſobná/ ták w wáſzym iáko y w inſzych | wyſzey mi-
ánowánych Kłáſztorách Pánienkom ſwieckim dla éwi- | czenia/ ábo z iákiey inſzey przyczyny
mieſzkáiącym [...] raz w | rok/ iednego dnia/ ktory pomieniona Miſtrzyni ná to obierze/ ie- |
ſliże prawdziwie pokutowáć y ſpowiedáć ſię będą/ y Naſwietſzy | Ciálá Pánſkiego Sákrament
przyimá: pierwſzego roku/ Zupelne | wſzytkich grzechow odpuſzczenie y rozgrzeſzenie/ mi-
łoſciwie w Pá- | nu dáemy. (s. 15–16 nlb.)

²⁷ Na temat graficznego wyróżniania przytoczeń w polskojęzycznych częściach reguły benedyktynek chełmińskich zob. A. Sawa, *Graficzne eksponenty przytoczeń w „Regule świętego oycy Benedicta” wydanej w Lublinie w 1635 roku*, [w:] *Młodzi o języku dawnym*, red. M. Kresa, Warszawa 2015, s. 183–198.

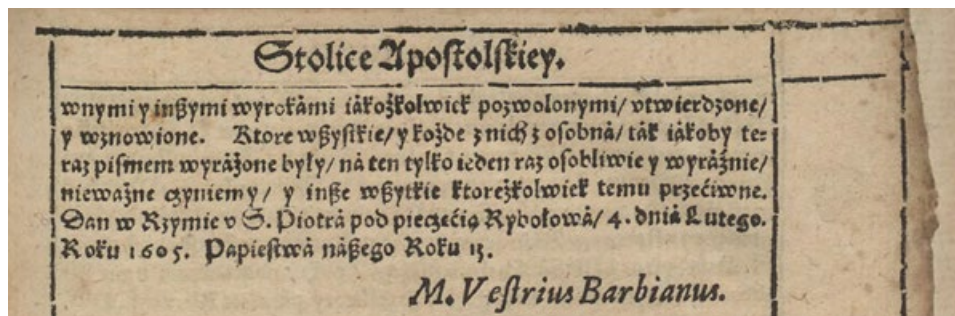
Ilustracja 17. Strona zawierająca początkowy fragment listu Klemensa VIII do Magdaleny Mortęskiej (s. 13 nłb.)

3) Przetoż namilżemu nášemu y Stolicy Apostolskiej w Krole- | stwie Poljkim NVNCYVSZOWI, y Wielebney Bráćiey Cheł- | mieńskiemu y Kuiáwskiemu Biskupom/ niniey/zym listem zlecamy | y roškázuiey [...]. (s. 16 nłb.)

4) Czemu | wżyſtkiemu nic nie ma przeſzkądzać ſwiętey pamięci Bonifacyuſſy | PP. VIII Przodkã nãżnego o iedney/ y nã **Concilium**, Powſzecznego | o dwu Dietach wydãny wyrok/ by iedno dãley/ niſz o trzy Diety mocã ni- | nieyſzego liſtu/ nie był kto do ſãdu pociągãny. (s. 16 nlb.)

Zmiany rodzaju uſzytego do ſkładu pisma drukowanego mają w powyſszych fragmentach rózne przyczyny. Zapis wyrazu *konsylium* antykwã moſe wynikać z niepełnego przyswojenia leksemu do polskiego systemu językowego²⁸ lub ekspoznować rangę Soboru Trydenckiego, którego poſtanowienia miały istotny wpływ na charakter wielu zmian poczynionych w tekſcie reguły. Skład majuskułami antykwy wyrazu *nuncjuſz* wynika z zamiaru wyróźnienia osoby ſprawującej wysoki urzãd kościelny i odgrywającej istotnã rolę w procesie zatwierdzania reguły. Identyczny ſposób ſkładu wyrazu tekſtowego „**PRZYTYM**” (s. 16 nlb.) zwraca uwagę czytelnika na drugã grupę osób, którym papież udziela odpustu.

Finalna część liſtu jeſt wyjuſtowana (ilustracja 18). Znajduje ſię pod niã podpis ſekretarza, który złoſzone kursywã i wyrównano w kierunku prawego marginesu (ilustracja 18). Tak wyraźne zaznaczenie podpisu nie było ſtosowane w łacińskim oryginale.

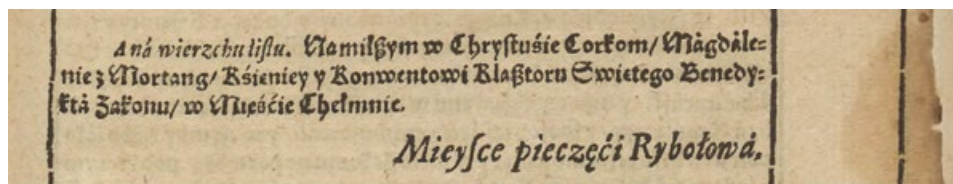

Ilustracja 18. Finalna część listu Klemensa VIII do Magdaleny Mortęskiej (s. 17 nlb.)

Uwierzytelnieniu cytowanego dokumentu miało ſłuſzyć przedrukowanie napisu z odwrotnej strony liſtu (ilustracja 19).

Pierwotna lokalizacja segmentu tekſtu została zaſygnalizowana metatekſtowo: „*A nã wierzchu liſtu.*” (s. 17 nlb.) i typograficznie – kursywã. Zróźnicowanie rodzaju pisma pozwoliło na oddzielenie głównej informacji o adresatach liſtu od metatekſtowej wiadomości o jej lokalizacji. Poniſzej umieszczono ſformułowanie „*Mieyſce pieczęci Rybołowã.*” (s. 17 nlb.) złoſzone kursywã i wyrównane do prawej

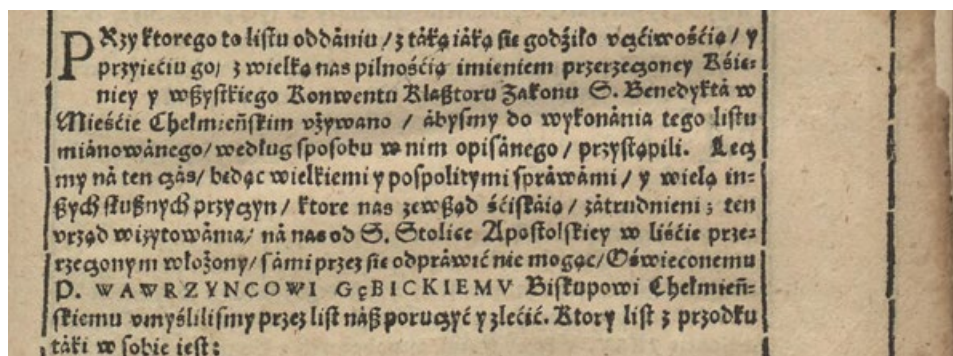
²⁸ Por. warianty graficzne tego ſłowa w zapisach z XVI wieku w *Słowniku polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 581–582; U. Burzywoda, *Grafia i ortografia*, [w:] *Polſzczyzna XVII wieku. Stan i przeobrażenia*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2002, s. 36–37.

Ilustracja 19. Treść znajdująca się na odwrocie listu Klemensa VIII do Magdaleny Mortęskiej (s. 17 nlb.)

strony, służące uwiarygodnieniu korespondencji. Segment został oddzielony od otaczającego go tekstu światłem. Obecne w tekście tłumaczenia zmiany rodzaju i stopnia pisma oraz wyrównanie do prawej strony zapisu dotyczącego lokalizacji pieczęci, są środkami typograficznymi niewystępującymi w segmencie łacińskim.

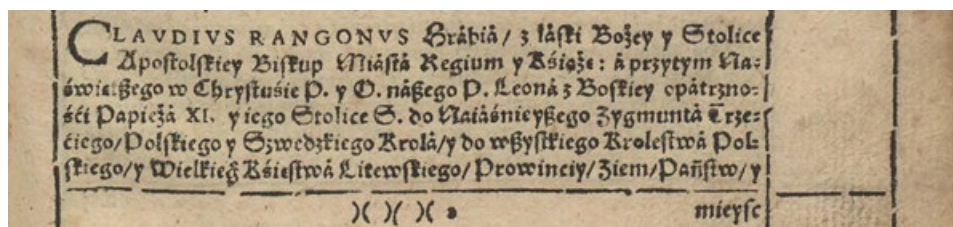
Powrót do listu nuncjusza apostolskiego został (inaczej niż w oryginale) zasignalizowany inicjałem. Tekst jest (podobnie jak pierwsza część listu, a także cytaty) złożony szwabachą niewielkiego stopnia i wyjustowany (ilustracja 20).

Ilustracja 20. Fragment listu Klaudiusza Rangonusa do przedstawicieli wyższego duchowieństwa polskiego (s. 17 nlb.)

Powyższy fragment listu prezentuje pragmatyngwistyczny kontekst przekazywania korespondencji i wykonywania zaleceń papieskich oraz wprowadza kolejny cytat z listu Klaudiusza Rangonusa do Wawrzyńca Gębickiego „Ktory list z przodku | tāk i w sobie ieřt” (s. 17 nlb.). Graficznie (majuskułami antykwy) wyróżniono imię i nazwisko biskupa chełmińskiego, któremu nuncjusz zlecił przeprowadzenie wizytacji w klasztorze benedyktynek i do którego zaadresował kolejny, przytaczany we fragmentach list (ilustracja 21).

List rozpoczyna się segmentem informującym o nadawcy korespondencji. Początkowa część tekstu została wyekspozowana za pomocą inicjału (jak w łacińskim oryginale), zaś dalszy ciąg zapisano szwabachą. Antykwą wyróżniono

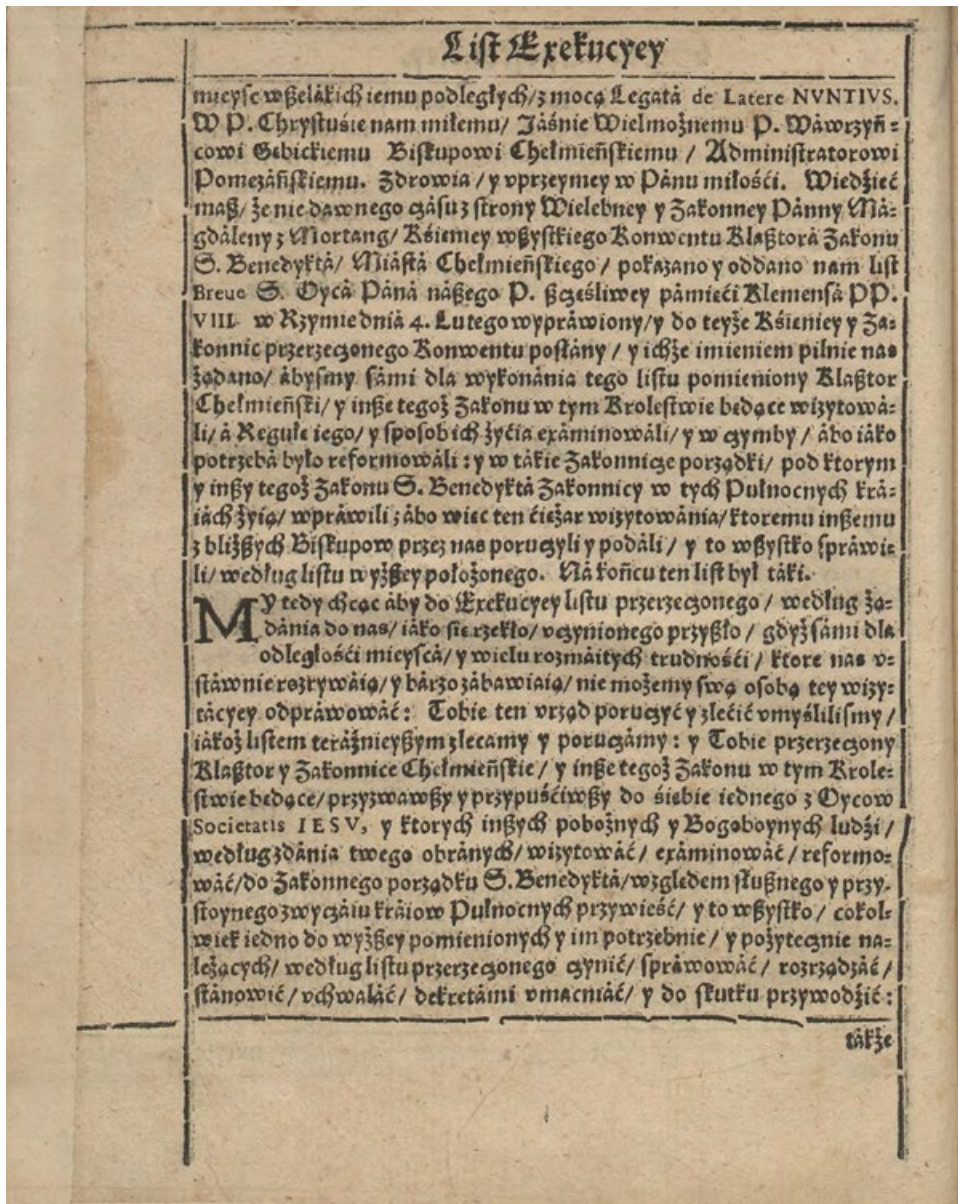
Ilustracja 21. Początek listu Klaudiusza Rangonusa do Wawrzyńca Gębickiego (s. 17 nlb.)

dwa fragmenty (w tekście łacińskim wielkimi literami zapisano tylko jeden wyraz tekstowy): antroponim nadawcy („**CLAVDIVS RANGONVS**” (s. 17 nlb.)) i nazwę najważniejszego urzędu, jaki piastował („**de Latere NVNTIVS**” (s. 18 nlb.)). List nie został zacytowany w całości, co sygnalizuje się werbalnie („Na końcu ten list był taki.” (s. 18 nlb.)) i graficznie (druga część cytatu rozpoczyna się inicjałem i jest umieszczona w nowym wersie) (ilustracja 22). Metatekstowa informacja o przytoczeniu finalnego fragmentu tekstu została wiernie przetłumaczona. W zakresie ukształtowania typograficznego, analogii do tekstu łacińskiego należy upatrywać w rozpoczynaniu cytatu od nowego wersu. Innowacją jest natomiast skład rozpoczęty inicjałem.

Ukształtowanie typograficzne finalnej części listu Klaudiusza Rangonusa do Wawrzyńca Gębickiego (ilustracja 23) koresponduje z metatekstowymi sformułowaniami znajdującymi się w jego treści. W dokumencie pojawia się bowiem informacja o uwierzytelnieniu korespondencji podpisami nuncjusza i pisarza oraz pieczęcią: „Dla lepszej | wiary ninieyżze piśanie/ ręką nąszą podpisane: przez niżey położonego | Piśarżá nąszego podpisáć/ y pieczęcią nąszą wtwierdzić rofkazálfmy.” (s. 19 nlb.). Pod tekstem umieszczono podpisy i informację o lokalizacji pieczęci (złożone kursywą). Ich wizualna strona jest w polskojęzycznym fragmencie znacznie bardziej zróżnicowana niż w tekście łacińskim, w którym antroponim nuncjusza apostolskiego zapisano majuskułami, jednak nie zdecydowano się na podzielenie podpisu na wersy, nie zmieniono też rodzaju ani stopnia pisma.

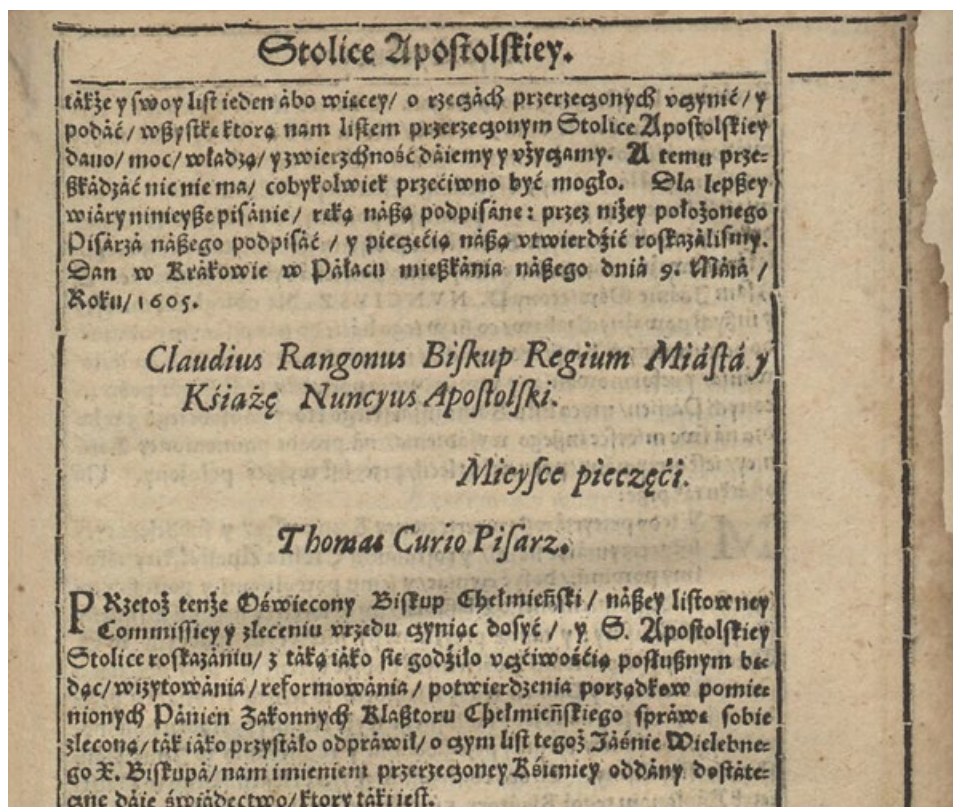
Po zakończeniu cytatu powraca się do listu nuncjusza apostolskiego skierowanego do polskiego duchowieństwa. Znajduje się w nim informacja o odbyciu przez Wawrzyńca Gębickiego wizytacji i listownym poinformowaniu o tym nuncjusza. Zgodnie z konwencją graficzną przyjętą przez drukarza w tej części książki, fragment rozpoczyna się antykwowym inicjałem, jest złożony szwabachą i wyjustowany.

Do tekstu zostaje następnie wprowadzony cytat z listu Wawrzyńca Gębickiego, który informuje o przebiegu wizytacji w klasztorze benedyktynek. Początek listu jest wyróżniony inicjałem i rozpoczyna się w nowym wersie (ilustracja 24).

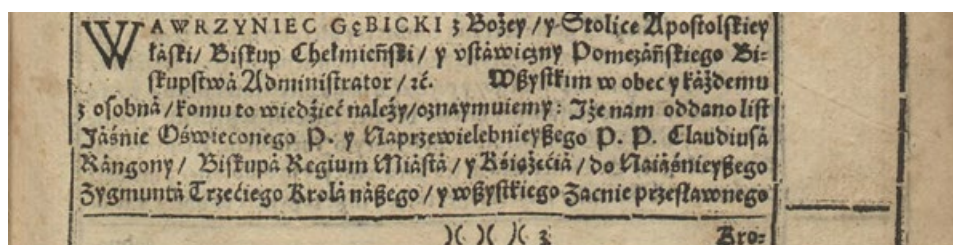

Ilustracja 22. Centralna część listu Klaudiusza Rangonusa do Wawrzyńca Gębickiego wraz z informacją o pominięciu części korespondencji (s. 18 nlb.)

Sposób wyróżnienia graficznego odróżnia go od cytatu w języku łacińskim (który rozpoczynał się w tym samym wersie, co tekst główny, ale nie był wyróżniony inicjałem).

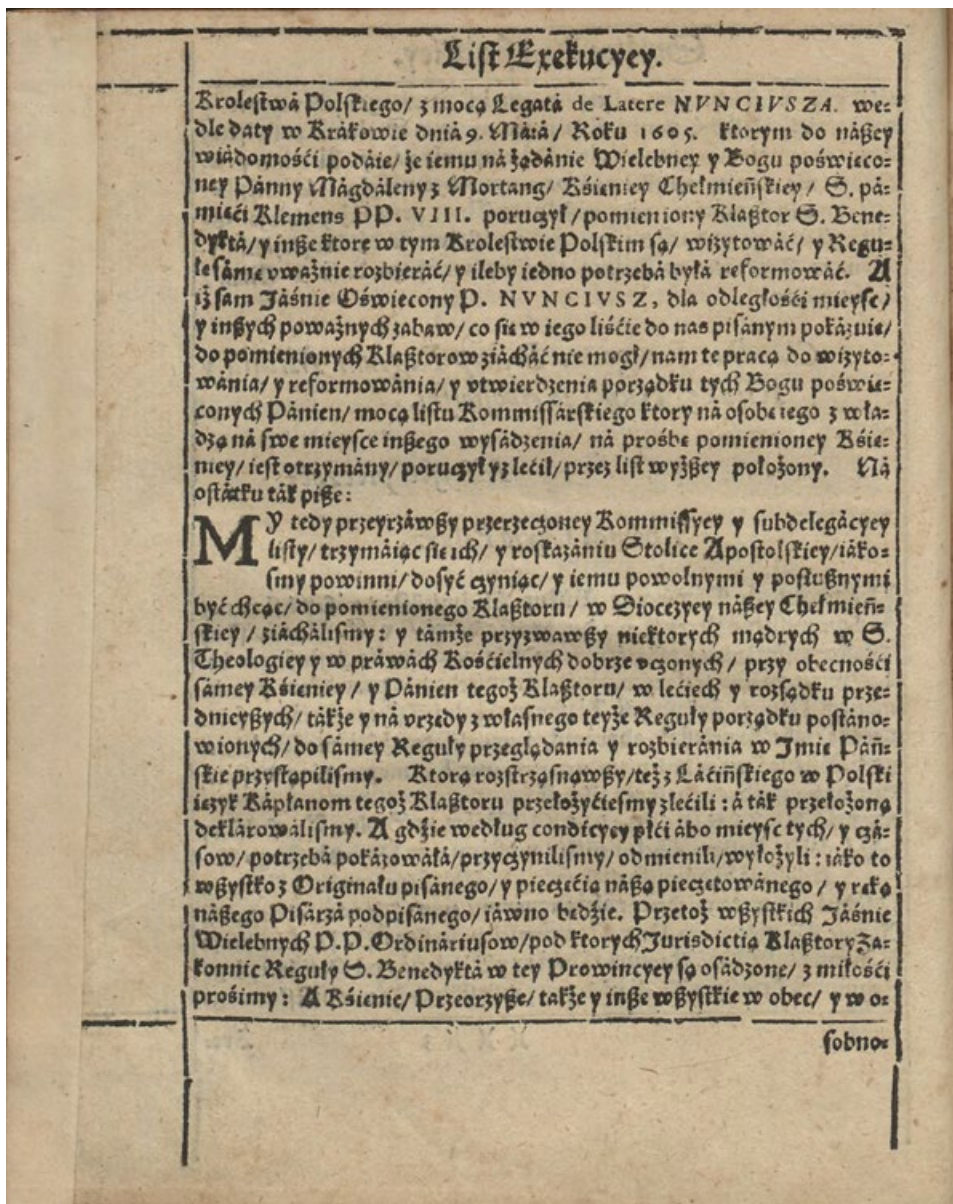

Ilustracja 23. Finalna część listu Klaudiusza Rangonusa do Wawrzyńca Gębickiego i następujący po niej segment tekstu głównego (s. 19 nb.)

Ilustracja 24. Inicjalna część listu Wawrzyńca Gębickiego (s. 19 nb.)

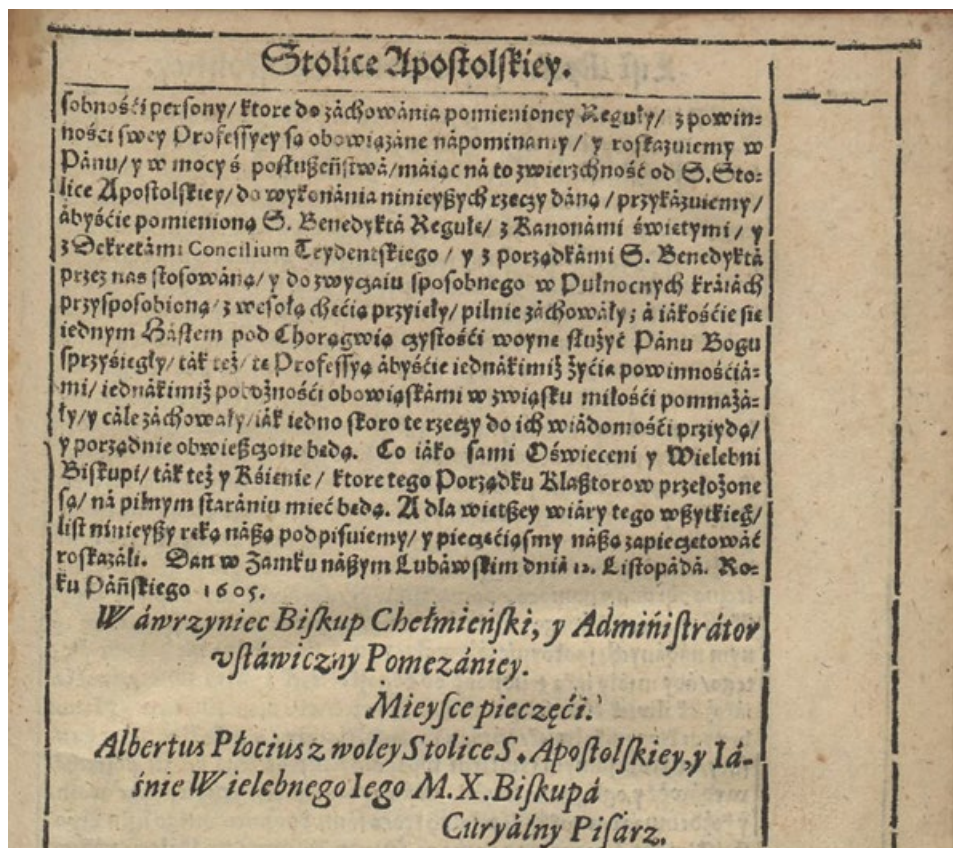
Tekst nie jest przytoczony w całości. Podobnie jak w poprzednim cytacie, usunięcie fragmentu zostało zasygnalizowane werbalnie („Nā | ojtātku tāk piŹze” (s. 20 nb.)). Druga część listu rozpoczyna się inicjałem i jest umieszczona w nowym wersie (ilustracja 25). Odpowiadający temu segmentowi tekstu fragment oryginału nie był w żaden sposób wyróżniony graficznie.

Ilustracja 25. Fragmenty początkowej i końcowej części listu Wawrzyńca Gębickiego (s. 20 nlb.)

Finalna część analizowanego segmentu tekstu (ilustracja 26) zawiera informację o potwierdzeniu autentyczności dokumentu podpisem i pieczęcią nadawcy. W przedruku starano się graficznie oddać ten fragment zmieniając rodzaj pisma

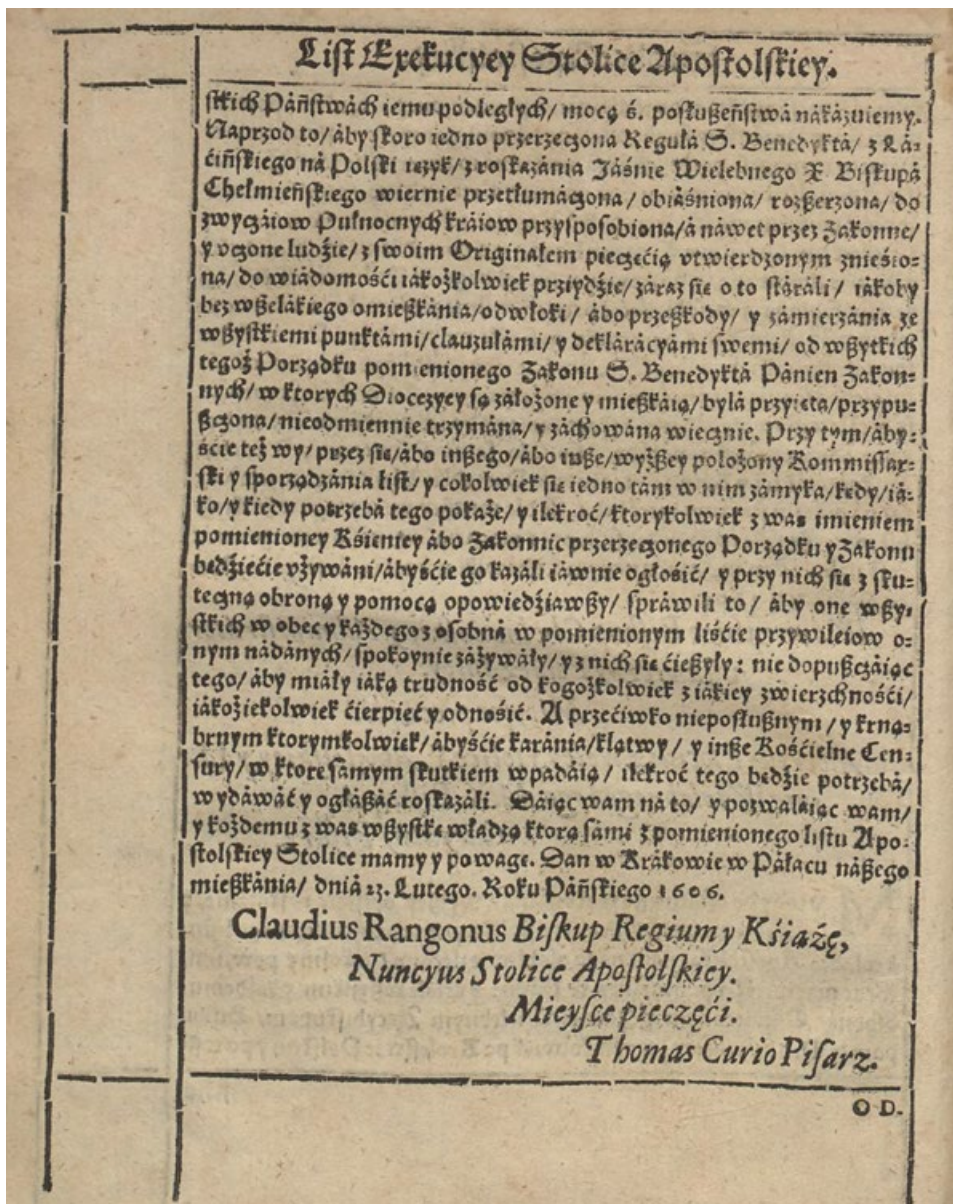
na kursywę, dzieląc tekst na wersy i wyrównując go w stronę prawego marginesu lub wyśrodkowując (ilustracja 26). Łacińskojęzyczny oryginał nie zawierał w tym miejscu żadnych wyróżnień typograficznych.

Ilustracja 26. Finalna część listu Wawrzyńca Gębickiego (s. 21 nlb.)

List Wawrzyńca Gębickiego jest ostatnim dokumentem cytowanym przez Klaudiusza Ragonusa. Następująca po nim finalna część listu nuncjusza rozpoczyna się inicjałem i jest poprzedzona niewielką interlinią. Sposób składu nie odbiega od zapisu poprzednich fragmentów. List zamyka podpis nuncjusza, do składu którego wykorzystano dwa rodzaje pisma (ilustracja 27).

Imię i nazwisko Klaudiusza Ragonusa zapisano antykwą, a jego tytułaturę funkcyjną, informację o lokalizacji pieczęci oraz podpis pisarza złożono kursywą. Pierwszy i drugi wers wyśrodkowano. Sformułowanie „*Mieysce pieczęci*” (s. 22 nlb.) umieszczono bliżej prawego marginesu, w najmniejszej odległości od wewnętrznego marginesu książki znalazł się natomiast podpis pisarza: „*Thomas*

Ilustracja 27. Ostatnia strona listu Klaudiusza Rangonusa do duchowieństwa polskiego (s. 22 nlb.)

Curio Pifarz.” (s. 22 nlb.). Sposób ukształtowania typograficznego tekstu wykazuje podobieństwo do układu graficznego podpisów pod łacińskojęzycznym orygina-
 lem tekstu (przy uwzględnieniu, że pod tekstem łacińskim drukarz dysponował

większą przestrzenią na stronie). Jediną różnicę stanowi rodzaj pisma użytego do składu antroponimu nuncjusza apostolskiego.

Rodzajem pisma użytego do składu różnią się napisy umieszczone w żywej paginie. Nad tekstem łacińskim żywa pagina została złożona antykwą, zaś nad tekstem w języku polskim – szwabachą. Wykorzystanie do składu antyki i szwabachy w żywej paginie jest motywowane obowiązującymi konwencjami graficznymi.

List nuncjusza apostolskiego został wiernie przetłumaczony z łacińskojęzycznego oryginału na język polski, dlatego też struktura obu tekstów jest identyczna. Analiza ukształtowania typograficznego łacińsko- i polskojęzycznej wersji dokumentu dowodzi, że teksty o tożsamej konstrukcji mogły być jednak kształtowane graficznie w sposób wariantywny, choć wyszły spod pras jednego drukarza i stanowią elementy ramy wydawniczej tego samego utworu. Zmiana języka tekstu spowodowała więc przyjęcie nieco innych konwencji typograficznych.

Podstawowa różnica dotycząca układu graficznego tekstów polega na wykorzystaniu do składu przeważającej części tekstu innego rodzaju pisma drukowanego – większość tekstu w języku łacińskim złożono antykwą, zaś tłumaczenie na język polski zapisano głównie szwabachą²⁹. Inne różnice typograficzne polegają np. na braku lub obecności inicjałów (np. inicjał występuje na początku tekstu tłumaczonego, brakuje go w łacińskojęzycznym oryginale), justowaniu całego tekstu lub układaniu jego finalnej części w kształt kolumny szpicowej (np. łacińskojęzyczny tytuł listu ułożony w kształt trójkąta zwężającego się ku dołowi, zaś tłumaczenie tytułu na język polski wyjustowane), wyśrodkowywaniu lub wyrównywaniu go w kierunku jednego z marginesów (np. zróżnicowanie finalnych części cytowanych dokumentów w poszczególnych wersjach językowych) czy wyróżnianiu majuskułami lub antykwą różnych wyrazów tekstowych (np. zapisane antykwą wyrazy w cytowanym liście Klemensa VIII do Magdaleny Mortęskiej w polskojęzycznym przekładzie dokumentu, które w żaden sposób nie są wyróżniane w tekście łacińskim).

Wskazane odrębności w technice typograficznej nie naruszają jednakże zasadniczo zbliżonej strukturalizacji graficznej tekstów zarówno w języku łacińskim, jak i polskim. Funkcja tej techniki ma w istocie charakter uniwersalny, gdyż na płaszczyźnie wizualnej delimituje tekst i eksponuje jego sekwencje. Podobieństwa i różnice w składzie obu tekstów wynikają z praktyki typograficznej obowiązują-

²⁹ Co jest zgodne ze zwyczajem panującym wśród siedemnastowiecznych drukarzy. Zob. M. Juda, op. cit., s. 143.

cej w epoce, z której pochodzi starodruk³⁰. Pewne rozwiązania graficzne mogły ponadto wiązać się ograniczeniami zasobu typograficznego, którym drukarz dysponował w swoim warsztacie.

Summary

Typographical Structure of Latin and Polish Editorial Frame Segment in Monastic Rules from the 17th Century

At the turn of the 16th and 17th centuries, a reformation of monastics life was undertaken by the Benedictines from Chelmino. It was legitimised by the modified edition of Benedictine monastic rules published in Lublin in 1635.

One of the elements of the editorial frame of the printed text is a letter to Polish Church leaders by the Apostolic Nuncio to Poland and the translation of that letter into Polish. Despite the identical structure of both texts, there are some differences in their typographical structure. The differences include using different type of print in composition, different location of the text on page or highlighting particular words by majuscules or romans. The abovementioned differences in typographical technique do not breach, however, the approximate graphic structuralization of the texts in both Polish and Latin. The function of this technique is universal, namely to delimitate and expose the text and its sequences visually.

Keywords: Benedictines; monastic rule; letter; old print; typography; editorial frame

Streszczenie

Na przełomie XVI i XVII wieku benedyktynki z klasztoru w Chełminie przeprowadziły reformę życia zakonnego usankcjonowaną prawnie w zmodyfikowanej wersji reguły św. Benedykta, którą po raz wtóry wydano w Lublinie w 1635 roku.

Jednym z elementów ramy wydawniczej drukowanego tekstu reguły jest łacińskojęzyczny list nuncjusza apostolskiego w Polsce do hierarchów Kościoła w Polsce oraz jego tłumaczenie na język polski. Pomimo identycznej struktury obu listów istnieją pewne różnice w ich ukształtowaniu typograficznym. Polegają one np. na użyciu do składu innego rodzaju pisma drukowanego, odmiennym rozłożeniu tekstu na karcie książki czy wyróżnianiu majuskułami lub antykwą różnych wyrazów tekstowych. Wskazane odrębności w technice typograficznej nie naruszają jednakże zasadniczo zbliżonej strukturalizacji graficznej tekstów zarówno w języku łacińskim, jak i polskim. Funkcja tej techniki ma w istocie charakter uniwersalny, gdyż na płaszczyźnie wizualnej delimituje tekst i eksponuje jego sekwencje.

Słowa kluczowe: benedyktynki; reguła zakonna; list; starodruk; typografia; rama wydawnicza

³⁰ Ibidem, s. 141–144.

Bibliografia

- Benedykt św., *Reguła świętego oycy Benedicta z łacińskiego przetłumaczona y z reformacją porządkow... w Krolestwie Polskim teyże reformacyey y reguły s. Benedikta... klasztorow panięskich... przez... x. Wawrzyńca Gębickiego... roku 1605 potwierdzona. Na końcu położone krotko zebrane łaski y odpusty... od... Clemensa PP. VIII darowane wiecznie*, Lublin, w Drukarni Pawła Konrada, 1635. Dostępny w internecie: http://bcdl.pl/dlibra/docmetadata?id=1003&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI= [dostęp: 30 września 2016].
- Borkowska M., *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa 2002.
- Borkowska M., *Potrydencka wersja reguły św. Benedykta*, [w:] *Za przewodem Ewangelii. Profesja monastyczna*, przygot. benedyktyni tynieccy, red. K. Janicki, Tyniec 1986, s. 249–262.
- Borkowska M., *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*, Lublin 2010.
- Burzywoda U., *Grafia i ortografia*, [w:] *Polszczyzna XVII wieku. Stan i przeobrażenia*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2002, s. 27–40.
- Danielski W., *Brewiarz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1976, szp. 1064–1071.
- Derwich M., *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*, Wrocław 1998.
- Dobrzyńska T., *Delimitacja tekstu literackiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- Dobrzyńska T., *Jak zaczyna się i kończy wypowiedź*, „Pamiętnik Literacki” 1969, z. 2, s. 133–148.
- Estreicher K., *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 1 (12), Kraków 1891.
- Górski K. i in., *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, Wrocław 1955.
- Górski K., *Matka Mortęska*, Kraków 1971.
- Hojka B., *Język i pismo w kontekście powiązań interdyscyplinarnych nauki o książce*, [w:] *Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku*, red. M. Kocójowa, Kraków 2010, s. 166–172 [online]. Dostępny w internecie: <http://skryba.inib.uj.edu.pl/wydawnictwa/e07/n-hojka.pdf> [dostęp: 30 września 2016].
- Juda M., *Pismo drukowane w Polsce XV–XVIII wieku*, Lublin 2001.
- Kronika benedyktynek chełmińskich*, red. W. Szoldrski, Pelplin 1937.
- Kubaszczyk J., *Faktura oryginału i przekładu. O przekładzie tekstów literackich*, Warszawa 2016.
- Leszkowicz M., *Projektowanie graficzne a proces czytania i tworzenia wizualnych znaczeń*, [w:] *Media – Edukacja – Kultura. W stronę edukacji medialnej*, red. W. Skrzydlewski, S. Dylak, Poznań–Rzeszów 2012, s. 475–483.
- Michalewski K., *Komunikaty mieszane*, Łódź 2009.

- Ocieczek R., *O różnych aspektach badań literackiej ramy wydawniczej w książkach dawnych*, [w:] *O literackiej ramie wydawniczej w książkach dawnych*, red. R. Ocieczek, Katowice 1990, s. 7–19.
- Sawa A., *Graficzne eksponenty przytoczeń w „Regule świętego oycy Benedicta” wydanej w Lublinie w 1635 roku*, [w:] *Młodzi o języku dawnym*, red. M. Kresa, Warszawa 2015, s. 183–198.
- Sawa A., *Typograficzna strukturalizacja tekstu w „Regule świętego oycy Benedicta” wydanej w Lublinie w 1635 roku*, [w:] *Perfectum. Badania diachroniczne w Polsce III*, red. B. Bojar, Warszawa 2016, s. 203–216.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Tüchle H., Bouman C.A., *Historia Kościoła*, t. 3: 1500–1715, przeł. J. Piesiewicz, Warszawa 1986.
- Tutak K., *O dedykacjach w drukach polskich XVII i XVIII w. (grafia i interpunkcja)*, Kraków 2013.
- Tygielski W., *Epistolografia staropolska jako źródło do badania mechanizmów politycznych*, „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*” 1988, t. XXXIII, s. 63–79.
- Wenz W., *Prawna wartość trydenckich reguł życia doskonałego*, „*Questiones Selectae. Zeszyty Naukowe*” 2000 (VII), z. 10, s. 115–139.